

ИБРАИМОВ Р.Т.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
ИБРАИМОВ Р.Т.
КНУ им. Ж.Баласагына
IBRAIMOV R.T.
KNU J.Balasagyn
ORCID: 0009-0009-9097-2682

**ТАБИГЫЙ РЕСУРСТАРЫНА БОЛГОН МАМЛЕКЕТТИК МЕНЧИК:
КОНСТИТУЦИЯНЫН РОЛУ
ПРАВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ПРИРОДНЫЕ РЕСУРСЫ:
РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ
RIGHT OF STATE OWNERSHIP OF NATURAL RESOURCES: ROLE OF THE
CONSTITUTION**

Кыскача мүнөздөмө: Бул илимий макала эгемен Кыргызстандын Конституциясынын жаратылыш ресурстарына мамлекеттик менчикти укуктук жөнгө салуудагы ролун жана маңызын аныктоо маселелерине арналган, жаратылыш ресурстарын пайдаланууну, коргоону жөнгө салуучу мыйзам актыларын талдап, мындан аркы жолдорун изилдеген механизмдин иштеп чыгуу жана өркүндөтүү.

Аннотация: Данная научная статья посвящена вопросам определения роли и сущности Конституции независимого Кыргызстана в правовом регулировании права государственной собственности на природные ресурсы, проанализированы законодательные акты, регулирующие вопросы использования, охраны и защиты природных ресурсов, исследованы дальнейшие пути развития и совершенствования механизма.

Abstract: This scientific article is devoted to the issues of determining the role and essence of the Constitution of independent Kyrgyzstan in the legal regulation of state ownership of natural resources, analyzed legislative acts regulating the use, protection and protection of natural resources, and explored further ways of developing and improving the mechanism.

Негизги сөздөр: мамлекеттик мүлк; жаратылыш ресурстары; Кыргыз Республикасынын Конституциясы; компетенция; коопсуздук жана коргоо; укуктук жөнгө салуу.

Ключевые слова: государственная собственность; природные ресурсы; Конституция Кыргызской Республики; компетенция; охрана и защита; правовое регулирование.

Keywords: State property, natural resources, Constitution of the Kyrgyz Republic, competence, security and protection, legal regulation.

Менчиктин ар кандай формаларын, анын ичинде мамлекеттик менчикти жөнгө салууда конституциялык укуктун маңызын жана маанисин аныктоонун заманбап маселелери жана аларды коргоо инсандын да, бүтүндөй мамлекеттин да жашоосунун эң маанилүү чөйрөлөрүнө таасир этүүчү аспектилер болуп саналат.

Менчик мамилелерин конституциялык жөнгө салуу бүгүнкү күндө өлкөнүн Негизги Мыйзамынын компетенциясына гана тиешелүү маселелерди чечүү, атап айтканда, менчиктин ар кандай формаларын жана түрлөрүн конституциялык деңгээлде консолидациялоо жана аларды бирдей укуктук жактан коргоо; менчик мамилелери жагындагы мамлекеттик бийлик органдарынын компетенциясын бөлүштүрүү; мамлекеттик жана муниципалитеттердин менчик укуктарынын катышы ж.б.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 15-беренеси "Кыргыз Республикасында менчиктин жеке, мамлекеттик, муниципалдык жана башка түрлөрү бирдей таанылат жана корголот"[1]. Бул норма менчиктин формаларын конституциялык жактан консолидациялоонун азыркы моделинде менчиктин жеке формасынын артыкчылыктуу ролун аныктоо жана натыйжада менчиктин башка формаларынын реалдуу орду жана ролу этибарга алынбай калгандыгын көрсөтүп турат.

Ошону менен бирге Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Конституциясы да мамлекеттик менчикти конституциялык ченемдер менен жөнгө салуунун өзгөчөлүгүн, анын ролун жана маанисин аныктайт. Көптөгөн мамлекеттерде, анын ичинде Кыргыз Республикасында да мамлекеттик менчик укугу мыйзамда бекемделген жана мамлекеттин жаратылыш ресурстарына болгон укугун укуктук жактан негиздөөнүн эң кеңири таралган формасы болуп саналат. Иш жүзүндө бул форма айрым артыкчылыктарга ээ, анткени ал мамлекетке жалпы кызыкчылыктардын коргоочусу катары өлкөнүн менчиги катары таанылган өз аймагындагы объектилерди жөнгө салуунун универсалдуу жана жалпы таанылган эрежелерин белгилөө укугун берет.

Бул жагынан алганда, ал белгилей кетүү керек. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 16-беренесинде “Жер, анын жер казынасы, аба мейкиндиги, суулар, токойлор, жайыттар, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү, башка жаратылыш ресурстары Кыргыз Республикасынын гана менчиги болуп саналат” - деп белгиленген. Жер жана жаратылыш ресурстары Кыргыз Республикасынын элинин турмушунун жана ишинин негизи катары пайдаланылат; бирдиктүү экологиялык системаны жана туруктуу өнүгүүнү сактоо максатында алар мамлекеттин көзөмөлүндө жана өзгөчө коргоосунда.

Жаратылыш ресурстарына менчик укугун укуктук аспектиде эки сапатта кароого болот: юридикалык институт катары жана менчик ээсинин ыйгарым укуктарынын жыйындысы катары.

1990-жылга чейин Советтер Союзунда жаратылыш ресурстарына менчиктин бирден-бир формасы – эксклюзивдуу мамлекет болгон. Жаратылыш ресурстарына мамлекеттик өзгөчө менчиктин маңызы жер, жер казынасы, суу, токой мамлекеттин өзгөрбөс менчиги болгондугунда болгон. Совет мамлекети бул материалдык байлыктарга ээлик кылууну жана тескөөнү монополияга алды [2].

Азыркы учурда жаратылыш ресурстарына менчиктин формалары, жогоруда белгиленгендей, Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен аныкталат. Юридикалык институт катары жаратылыш ресурстарына менчик укугу жаратылыш ресурстарына болгон менчикти жөнгө салуучу укуктук ченемдердин жыйындысы болуп саналат. Менчик мамилелерин жөнгө салуучу укуктук ченемдердин жыйындысы объективдүү мааниде менчик укугун түзөт [3].

Табигый ресурстарга менчик укугу субъективдүү мааниде жер, суу, токой ресурстарына жана башка менчик объекттерине ээлик кылуу, пайдалануу жана тескөө боюнча менчик ээсинин ыйгарым укуктарынын жыйындысы катары түшүнүлөт.

Демек, улуттук байлыкты түзгөн негизги компоненттердин бири – жаратылыш ресурстары. Бул компоненттин өзгөчөлүгү адамдын жашоосу үчүн өзгөчө маанилүүлүгүндө, жаратылыш ресурстары адамдын ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүндө кандайдыр бир башталгыч катары иш алып барат. Бул жагынан алганда, алар адамдын жашоосунун негизи, кепилдиги катары каралышы мүмкүн, анткени калгандын баары белгилүү бир туунду

элементтер, анын ичинде жана адамдын өзү. Анын үстүнө экологиялык жана башка коопсуздук маселелери бүгүнкү күндө негизги маселелердин бири болуп саналат.

Жаратылыш ресурстары – жаратылышта жер жана жер, суу ресурстары, аба, пайдалуу кендер, токой, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүндөгү табигый, экономикалык, өндүрүштүк ресурстар.

Азыркы учурда илимде мамлекеттик менчик укуктарынын мамилелерин жөнгө салууда конституциялык укуктун ролун жана маанисин талдоо талабы күч алууда. Ошону менен бирге экономикалык жана конституциялык-укуктук талдоолордун натыйжаларын эске алуу менен комплекстүү мамилени колдонуу изилденүүчү кубулуштардын жаңы жактарын ачууга жана конституциялык укуктун жөнгө салуучу таасирин кыйла толук жана ишенимдүү изилдөөгө мүмкүндүк берет. Экономикалык мамилелер боюнча, ошондой эле конституциялык түзүлүштүн негиздерин, мамлекеттик бийлик органдарынын системасын, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин калыптандырууга жана өнүктүрүүгө рыноктук экономиканын таасирин баалоо, биздин мамлекетибиздин түзүлүшүнүн формалары жана жалпысынан конституциялык укуктун өнүгүшүнүн процесси.

Белгилей кетсек, мамлекеттик менчик укугу комплекстүү укуктук институт катары биринчи кезекте жарандык мыйзамдардын ченемдери менен жөнгө салынат. Г.А. Гаджиев боюнча «Граждандык мыйзамдарда менчик укугу катары аныкталган ар кандай субъективдүү укук ошол эле учурда субъективдүү конституциялык менчик укугу экени талашсыз. Бирок мунун тескерисин – кандайдыр бир конституциялык менчик укугу жарандык мыйзамдарга дал келет деп ырастоого болобу? Же конституциялык субъективдүү менчик укугунун мазмуну субъективдүү жарандык укук түшүнүгүнө караганда кененби? [4].

Белгилүү болгондой, мамлекеттик менчик укугу, ошондой эле жеке менчик укугу жарандык (жеке) укуктун маанилүү институттарынын бири болуп саналат. Бүтүндөй менчик укугу – бул жарандык укуктун тармактары боюнча, менчик укугу сыяктуу кичи тармагына кирген укуктук ченемдердин жыйындысы.

Укуктук система маселеси боюнча С.С.Алексеев өз оюн билдирди: «Мүлк укугу – бул жарандык укуктун бир нече институттардан, атап айтканда, менчик укугу боюнча жалпы жоболордон, менчиктин формаларын жана түрлөрүн жөнгө салуучу субъектик институттардан, функциялык жалпы менчикке арналган институттар, менчик укуктарына ээ болуу жана токтотуу, аны коргоо» [5].

Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинде 2-бөлүм: “Менчик укуктары жана башка мүлктүк укуктар” [6] - деп аталат. Бул бөлүмдө жалпы жоболор, функционалдык жоболор (мүлккө укуктарды алуу жана токтотуу), предметтик главалар (жерге, турак жайга менчик укугу, чарба жүргүзүү жана оперативдүү башкаруу укугу) ж.б.у.с. колдонуудагы Жарандык кодекс Кыргыз Республикасында менчик укугу анын маанилүү элементтерин аныктоо менен абдан так чагылдырылган.

Бирок айта кетчү нерсе, мамлекеттик менчик укугу институтунун укуктук маңызы Кыргызстандын бүткүл укук системасында көрүнүп турат. Ар кандай укук тармактары өз предметинин өзгөчөлүктөрүнө жана укуктук жөнгө салуу ыкмасына жараша мүлктүк мамилелерге ар кандай таасир этет. Демек, азыркы юридикалык илимде менчик укуктарынын тигил же бул тармакка тиешелүүлүгү проблемасы бар экенин алдын ала айтууга болот.

Мына ушундан келип чыгат, менчик укуктарынын тармактар аралык институтунун конституциялык-укуктук, жарандык, экономикалык-укуктук, финансылык ж. Ошону менен бирге бул илимий макаланын алкагында биринчи кезекте мамлекеттик менчик укугу концепциясынын маңызы жана анын мазмуну жөнүндө сөз кылуу зарыл.

Биринчиден, бул тармак менчик укугунун эң маанилүү принциптерин чагылдыргандыктан, мамлекеттик менчик укугу институту конституциялык укукта бекемделгендигин белгилей кетүү керек. Конституциялык укуктун дагы бир өзгөчөлүгү – ал өзүнүн укуктук структураларынын алкагында коомдун бардык маанилүү аспектилерин, чөйрөлөрүн жөнгө салат. Ошондуктан, менчиктин конституциялык түшүнүгүн аныктоодо, менчик укугу кубулуштун экономикалык жана социалдык маанисин, ал эми ырааттуу логикалык структураларга курулган цивилисттик мааниси, биринчи кезекте, соттордо колдонууга арналгандыгын белгилей кетүү керек. Конфликттик кырдаалдарды чечүү [7].

Менчик институту мамлекеттердин конституцияларында бекитилген. Бул азыркы конституциялардын жалпы эрежеси Л.А.Морозова белгилегендей, «менчик укуктарын конституциялык деңгээлде консолидациялоо бул институттун маанилүүлүгүн көрсөтүп, аны системанын негизги принциптеринин бирине, ошондой эле инсандын укуктук статусунун негизги фундаментине чейин көтөрөт, коомдо жана мамлекетте» [8]. Ошентип, мамлекет мүлктүк мамилелерди конституциялык жөнгө салуунун объектиси катары карайт. Мамлекет менчиктин ар кандай түрүндөгү объектилерди алуу, жүгүртүү жана ажыратуу процесстерин, ошондой эле менчиктин кайсы болбосун формаларын жана түрлөрүн укуктук коргоонун ыкмаларын жана тартибин деталдуу түрдө жөнгө салат. Н.А.Богданова конституциялык укуктун бардык олуттуу субъекттери тигил же бул түрдө менчик институту аркылуу көрүнөт деп белгилейт. Эл «коомдук (улуттук) менчик» категориясы аркылуу менчик мамилелери менен байланышкан [9]. Мамлекет өзүнүн мамлекеттик мүлкүн башкарат. Мамлекетте менчик институту жеке менчик менен мамлекеттик менчиктин, ошондой эле муниципалдык менчиктин ортосундагы айырмачылыктан көрүнөт [10].

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Конституциясында жаратылыш ресурстарына мамлекеттик менчик институтунун жана аны менен бирге Кыргызстандын экологиялык саясатынын өнүгүү келечегине жетишээрлик толук укуктук мүнөздөмө берген критерийлердин системасы камтылган.

Кыргызстандын дүйнөлүк экономикалык жана экологиялык шериктештиктеги ролун жана укуктук статусун аныктоо жаратылыш ресурстарына мамлекеттик менчиктин конституциялык кепилдиктерин күчөтүү зарылдыгын талап кылат, аларды коргоо даражасы мамлекетибиздин экономикасына ишеним деңгээлин жогорулатат, экономикалык өсүштүн туруктуулугун жана экологиялык чөйрөнүн жыргалчылыгын камсыз кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. 2021-жылдын 5-майындагы "Кыргыз Республикасынын Конституциясы" (2021-жылдын 11-апрелиндеги референдумда (бүткүл элдик добушунда) кабыл алынган). – Кируу режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/112213/10?mode=tekst>
2. Крассов О.И., Рюмина Р.Б. Право государственной собственности на природные ресурсы // Государство и право. 1995, № 9, с. 76-81.
3. Дорошенко Е.Н. Конституционно-правовое регулирование экономических отношений: дис .....канд. юрид. наук: 12.00.02. – Москва, 2004, с. 4.
4. Гаджиев Г.А. Конституционные основы современного права собственности // Журнал российского права. – Москва: Норма, 2006, № 12, 23 с.

5. Алексеев С.С. Структура советского права. – Москва, 1975, 155 с.
6. Кыргыз Республикасынын Граждандык Кодекси 1996-жылдын 8-майындагы № 15 (I-бөлүгү). – Кируү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/4/720?mode=tekst>
7. Мазаев В.Д. Понятие и конституционные принципы публичной собственности: Учебное пособие. – Москва: Институт права и публичной политики, 2004, 32 с.
8. Морозова Л.А. Государство и собственность (Проблемы межотраслевого института) // Государство и право. 1996, №12, с. 21.
9. Богданова Н.А. Система науки конституционного права. – Москва, 2001, 59 с.
10. Гребенников В.В. Институт права собственности в системе конституционно- правового регулирования рыночных отношений // Конституционный строй России. Вып. 3. – Москва, 1996, 105 с.